

УДК 82-193.7

DOI: 10.31143/2542-212X-2018-1-179-190

**ЭВОЛЮЦИЯ СОВРЕМЕННОЙ КАБАРДИНО-ЧЕРКЕССКОЙ ПОЭЗИИ:
ОСНОВНЫЕ МОТИВЫ, ПОЭТИКА****Л.Х. ХЕЖЕВА, З.М. КАРДАНОВА**

*ФГБОУ ВО «Кабардино-Балкарский государственный университет им. Х.М. Бербекова»
360004, КБР, г. Нальчик, ул. Чернышевского, 173
E-mail: rjhlfyjdf@mail.ru*

Аннотация. В статье представлено комплексное изучение современной (постсоветской) адыгской (кабардино-черкесской) поэзии с акцентированием внимания на основных проблемах, затрагиваемых в ней, т.е. с выявлением доминирующих мотивов. Актуальность работы продиктована необходимостью восполнения существующего пробела в исследовании современного национального литературного процесса. Основное внимание уделено выявлению универсальных и индивидуальных мотивов поэзии современных авторов, что является необходимым условием для воссоздания целостной картины эволюции кабардино-черкесской поэзии. Научная новизна исследования обусловлена изучением творчества молодых авторов, вошедших в литературный процесс относительно недавно – в начале XXI века.

Ключевые слова: кабардино-черкесская поэзия; эволюция; современная тематика; поэтика; мотив; композиция; литературный процесс.

**EVOLUTION OF THE MODERN KABARDIN-CIRCASSIAN POETRY:
MAIN MOTIVES, POETICS****L.Kh. KHEZHEVA, Z.M. KARDANOVA**

*FSBEI HE «Kabardino-Balkarian State University named after H.M. Berbekov»
360004, KBR, Nalchik, Chernyshevsky st., 173
E-mail: rjhlfyjdf@mail.ru*

Abstract. The article presents a comprehensive study of modern (post-soviet) Adyghe (Kabardian-Circassian) poetry, with an emphasis on the main problems involved in it, that is, with the identification of dominant motives. The urgency of the work is dictated by the need to fill the gap in the study of the modern national literary process. The main attention is paid to the identification of universal and individual motifs of the poetry of contemporary authors, which is a necessary condition for the reconstruction of the integral picture of the evolution of Kabardian-Circassian poetry. The scientific novelty of the study is due to the study of the creativity of young authors who entered the literary process relatively recently – at the beginning of the 21st century.

Key words: Kabardian-Circassian poetry; evolution; modern themes; poetics; motive; composition; literary process.

ИДЖЫРЕЙ КЪЭБЭРДЕЙ-ШЭРДЖЭС УСЫГЪЭМ И ЗЫУЖЬЫНЫГЪЭР: МОТИВ НЭХЪЫЩХЪЭХЭР, ПОЭТИКЭР

XX лэщыгъуэм адыгэ усыгъэм гъуэгуанэшхуэ кызыэпичащ: зы лэщыгъуэ иримыкьупэ зэманым къриубыдэу ди лъэпкъым щызэлъэщысащ нэхъапэхэм закъуэтлакьуэ дьдэм нэмыщI яхуэмыгъэIурыщIэу шыта адыгэ тхыбзэр. Ар зи тегъэщIапIэ литературэми лъэпкъым и фащэ пальэу зиузэщIри, езы адыгэ лъэпкъым хуэлажьэу, Урысей къэралыгъуэм и адрей лъэпкъэхэми, дуней псом щекIуэкI литературэ зыгуэщIыныгъэм и тхыдэми зы IыхъэкIэ хэуэу зыужьыныгъэ пыухыкIа игъуэтащ.

Иджырей литературэ, иджырей усыгъэ щыжыпIэкIэ, абы кызыэщIиубыдэ пIалъэр илъэс бжыгъэ хэхам иту кыпхуэгъэльэгъуэнукъым. Ди статьям и кIуэцIкIэ «иджырей усыгъэ» гурыIуэныгъэм дэ кыдгъээзэгъэнущ иужьрей илъэс тIощIыр – совет нэужь лъэхъэнэм (XX лэщыгъуэм и 90 гъэхэм) кыщегъэжьауэ 2010-2018 гъэхэм къэсыху. Лэжыгъэм и темэр зэрыубзыхуам ипкъ иткIэ, абы щызэхэдубла къэхутэныгъэр зыхуэунэтIауэ шытынур къэдгъэльэгъуа илъэс тIощIым къэбэрдей-шэрджэс усыгъэм нэхъыбэрэ тегъэщIапIэ ищIа нобэкIи ищI гупсысэхэр, мотивхэр, иджырей адыгэ усакIуэхэр зыгъэпIейтейуэ я тхыгъэхэм кыщагъэльэгъуэж Iуэхугъуэхэр зэIубз щIынырщ, щIэныгъэр и лъабжьэу джынырщ.

Литературэм кыкIуа гъуэгуанэр кыщапщытэжкIэ, ар лъэхъэнэрэкIэ зэпагъэщхъэхукI хабзэщ. Абы лъабжьэ хуохуэ Iуэхугъуэ зыбжанэ: жылагъуэр зыхэт политикэ-экономикэ псэукIэр, эстетикэм кыщыхуэ IэмалыщIэхэр, литературэм кыгъэсэбэп стилхэм ягъуэт зэхуээкIыныгъэхэр, н.ку.

Дызэрыщыгъуазэщи, XX лэщыгъуэм и 90 гъэхэм ирихъэлIэу илъэс куэдкIэ ди къэралым шыIа политикэри, экономикэри, идеологиери зэтекъутэжащ. А тхыдэ къэхъугъэшхуэхэм къашащ литературэми кыщыхуэа зэхуээкIыныгъэхэр. Ахэр нэхъ щынэрылъагъуэщ усыгъэм, сыту жыпIэмэ дуней къэхъукъащIэхэм нэхъ псынщIэу пэджэж литературэ пкыгъуэу ар шытщи. Абы и жанрхэр, псом хуэмыдэу лирикэм хабжэхэр, къэбэрдей-шэрджэс литературэм щыпашэу кыщIэкIащ совет нэужь лъэхъэнэми. Абы щыхъэт тохуэ Бештокъуэ Хъэбас, IутIыж Борис, Уэрэзей Афлик, Бицу Анатолэ, Бемырзэ Мухъэдин, Нэхуш Мухъэмэд, Сонэ Абдулчэрим, Пхъэш МуIэд, Мыкьуэжь Анатолэ, Тхыгъэпсэу Увжыкьуэ сымэ, нэгъуэщI куэдми я лирикэ гъуээзджэр.

Зи гугъу тщIы 90 гъэхэм кыщыщIэдзауэ 2010–2018 гъэхэм къэсыху абыхэм я лъэмбым иувэу къэбэрдей-шэрджэс литературэм кыыхыхъащ усакIуэ ныбжьыщIэхэу ПщыукI Латмир, Къаныкьуэ Заринэ, Бэлагы Любэ, Абрэкьуэ Беллэ, МахуэлI Нарзан, Брат Мурат, Хъэвжокъуэ Людмилэ, Бемырзэ Зураб, Гугъуэт Заремэ, КъуэщIысокъуэ Марьянэ, Жамбэч Рабия, Чэнджэщауэ Артур сымэ, нэгъуэщIхэри.

Я къэгъэльэгъуэкIэхэр зэщхъэщыкIми, усакIуэхэр хэкум хуаIэ лъагъуныгъэр зэрыкуум икIи зэрыкIэншэм зэрешалIэ, лъэпкъ зэхэщIыкI-гупсысэр дэтхэнэ зыми и усыгъэм вагъуэу кыыхолыдыкI. УсакIуэ нэхъыжьхэми, абыхэм я гъукIэгъэсэнхэми яхэткъым зи IэдакъэщIэкIхэм адэжь

хэкум и теплэ дахэмрэ абы и образ уардэмрэ шызыфлэзымыгъэува, абы и флагъ псори усэбзэ дахэклэ къэзымылуэта. Абы кыдэклуэуи, щалэгъуалэм я усыгъэм шытепщэщ гурыщлэ мотивхэри, нэм кылуидзэ дахагъэм – щылуэпсым теухуа гупсысэхэри, н.

XX лэщыгъуэм и 90 гъэхэм къэбэрдей литературэм кыыхыкыа бзылхугъэ усаклуэхэм адыгэ усыгъэм и зыужыккэм щлэщыгъуагъ халхъащ, мотивыщлэхэр, ахэр зэралуатэ лэмалыщлэхэр кыагъэунэхуащ. Апхуэдэщ, Балагъы Любэ, Кхъуэхъу Хъ., Лъостэн Музэ, Хъэкъун Р., Мыжей М., Къаныкыуэ Заринэ, Тхъэгъэпсэу А., Аброкыуэ Б. сымэ, нэгъуэщлэхэми я усыгъэр.

Балагъы Любэ и усэхэм нэхыбэрэ къапкъррыщыр хэкупсэ гупсысэхэрщ, апхуэдэу щыщытри щхъэусыгъуитккэ щлэгъэбыдащ. Япэрауэ, ар зэхъэллар дэтхэнэ усаклуэ псэ плащлэми хуэдэу, абы и хэкури, шалхуа щыналбэри, и лъэпкъри фыуэ зэрилъагъурщ. Етлуанэрауэ, и сабиигъуэр щигъэклуа жылэжымырэ и адэжъ лъахэмрэ пэлэщлэу хамэ щыплэ зэрыщыпсэурщ. Аращ усаклуэр сыт щыгъуи зыщалхуа Къармэхъэблэ къуажэм щылуэзэшыр. Апхуэдэу шытми, Балагъыр гу къуэпсккэ и лъапсэжымы епхащ иккэ «Си Къармэхъэблэ...» усэм щетх:

Сэ куэдрэ куэдрэ уэ сынопсалэ,
Сэ жэщккэрэ жэщккэрэ уэ сынопщыкы,
Мы дунеишхуэм тетмэ зы налэ,

Ныпхуихыфыну хыбар – ар слурьыщ [Балагов 2008: 618].

Усэм и кыккэлъыккэуэ едзыгъуэм деж усаклуэм хэкур, зыщалхуа и къуажэжымы и образыр гум и пщтырагъымы иккэ и къабзагъымыккэ къегъэлабгъуэ, зэгъэпщэныгъэ нэрымылабгъуккэ щлэгъэбыдауэ. Усаклуэр и хэкумрэ и жылэжымырэ сыти хуэхъуфынуу, уеблэмэ и гъащлэри щхъэузыкы хуищыны хъэзырщ.

Зыужыныгъэ зыгъуэтахэм ящыщ Балагъым и лъагъуныгъэ, философии лирикэхэри. Абы щыгъуэми зы усэм и клуэцккэ ахэр шызыхэшыпсыхар мащлэкъым. Апхуэдэщ «Къытещхъаккэщ нэху...», «Дауэ узимылэу сыпсэуа?...», «Тхъэм сыпхуоллэу», «Лъагъуныгъэ гугъу...», «Уезэшащ...», «Къыумыщлэ си жагъуэ...», нэгъуэщлэ куэди.

«Тхъэм сыпхуоллэу» усэм гурыщлэ къабзи, гуапагъи, лъэпкъ зэхэщыкккэ псыкыа дуней лъагъуккэ кыпкъррыщ:

Итщ зэпымычу гъэунэхушлэ,
Си лъагъуныгъэ ежэжар,
«Насып лыкыэ мыгуэшыр» натлэт? ...

Бжыгъэнши нэ кыиттеплъызар! [Балагов 2008: 620]

Цыхур къэзыухъуреихъ дунейм нэхъуеиншэу шыхэплэм дежи, зи гугъу тшы усаклуэ гупым псом япэу къалыхъуэр псэм кыхуигъэуу упщлэхэм я жэуап къезытыфыну кыэхъукащлэхэращ. Апхуэдэщ, къапщтэмэ, **Къаныкыуэ Заринэ** и усыгъэр. Цыху куэдым гурылуэгъуафлэ ящыщыным хущлэмыкыуэщ шытыккэрэ занщлэу мыбдеж кышыболлабгъу. Заринэ и лирикэм хэт лыхъужыыр псоми еклуаллэ шытыккэ кызэрыгуэккым зэрытемыхъэр нэрылабгъуу, – сатырхэм къахэлуккыр цыхубз макъщ. Псом хуэмыдэу лупщлу

ар шынэрылыагыущ «СыкызыэплээкIри – зыслэагыужырт» зыфIища усэ кIэщI цIыкIум:

Зыщыслэагыужым куэд скIэрыхури,
Сыкыэхури псынщIэ, зэу сыбзэхт...
СыщIэгъри сыт?
Сыт сыщIэгугфIэр?

А псор абдеж кыысфIэмыIуэхут... [Кануков 2008: 624].

Къаныкыуэ Заринэ и усыгъэм хэкупсэ мотивхэр щымащIэкъым. УсакIуэ куэдми хуэдэу, хэкум и образыр кызыэригъэлыагыуэр абы и блэкIа гуузыр, и тхыдэ бэлыхькIэ гъэнщIар и усэ сатырхэм хиухуанэкIэрэщ. АбыкIэ зэфIэгъэува мэхуэ лъэпкъым кыкIуа гъуэгуанэри, кызыэринэкIа лъэпощхьэпохэри, нэхьыщхьэраши, хэкум и образ жыру гугъуехьхэм япсыхьар. «Щытепщэр гъуэгущхьэм уэ къащIэ...» усэм Къаныкыуэм хэкум и образым хегъэшпыпсыхь абы кыхуэпабгъэрэ кыхуэхьуапсэу зи гъащIэр зыхь хэхэсхэм я гурыгъухэри:

Щэнауэу и ныбжь кьеутIыпщыр,
Лъэпкъ тхыдэу зи пэж ямытхам.
ХамэщI и кыуэж-кыуэпс щыщIоупщIэ

ХуэлIапэу хэкужь и хьэуам [Кануков 2008: 623].

Усэм и кIэухым деж усакIуэр и хэкумрэ и лъэпкъымрэ я къэкIуэну дахэм и гупсысэр хуегъэлыащэ, фIытеIуэ псалъэхэмкIи еух:

Ухэтми зэи кызымыдзэ
Зэманыр уи бийми, си лъэпкъ,
Къэблагъэу кIэухыр умыдэ

ХэкIыпIэ кыуитыну солъэIу [Кануков 2008: 623].

90 гъэхэм къэрал псом кыщыхьуа жылагъуэ, политикэ, щэнхабзэ, литературэ зэхуэкIыныгъэхэм зи усакIуэцIэр къадэунэхуахэм ящыщI *МахуэлI Нарзан*. Ар усэ тхылыщкIэ («Гум и пшыналъэ» (1994), «Мывэм сопсалъэ» (1997), «Усэхэр» (2001)) лъэпкъ литературэм хэуващ, ауэ иужьрей лъэхьэнэхэм и усакIуэ «макыыр» нэхь ужьыхыжащ. Апхуэдэу щытми, МахуэлIыр нэхь усыгъэ купщIафIэкIэ, философиие кууагъ зыщIэлъкIэ зи макъ зыгъэIуа закыуэтIакыуэм ящыщI.

МахуэлI Нарзан и усыгъэм и мотив нэхьыщхьэр хэкур фIыуэ лыагыуным ехьэлIащ, гуэхыпIэ имыIэу лъэпкъым и тхыдэм щепхащ. Адыгэм и блэкIа гукъутэр усакIуэпсэм удын хуохьу. «Куэдыщэ игъэващ си адэ лыахэм...» усэм МахуэлIым щетх:

Куэдыщэ игъэващ си адэ лыахэм,
И тхыдэр лырэ нэпскIэ япсыхьащ.
Зэгуэр си хэку шабзэшэу кытехуахэм

Щыщ зы мы си гум хэлъу сыкыальхуащ [Махолов 2008: 629].

АдэкIэ усэм кыщыIуэтащ адыгэ хэкум и къабзагыымрэ адыгэ фащэм и дахагыымрэ. Уеблэмэ лирикэ лIыхьужьым кыыхегъэщ фащэри хабзэри лъэпкъым и налкъутналмэсу кызыэрыдекIуэкIыр. Абы кызыэриллытэмкIэ, хуабагъэрэ нур гуапэкIэ гуашэ езы дыгъэ дыдэми екIунут а фащэр. Абы и щыхьэту усэм кыщокIуэ мыпхуэдэ сатырхэр:

Хуэмыдэ гъащIэт сэ си хэку хуэфашэр,

Абы хуэфашцэ псор пхуэмылуэтэнт...

Зэгуэр щитлэгъэфатэм ди лъэпкъ фащэр

Мо дыгъэр пэт адыгэм тхэгъуэщэнт [Махолов 2008: 629].

МахуэлI Нарзан нэгъуэщI и зы IэдакъэщIэкIми кыыхощ адыгэ хэкум и образ гъэщIэгъуэн. УсакIуэм «Мывэхэр и куэдщ сэ си кьурш лъахэм» усэм пэжу гу зэрыщылъитэщи, ди хэкур мывальгэ щIыпIэщ. Ауэ псом нэхьрэ нэхь гъэщIэгъуэныр, балькьэр усакIуэшхуэ Кулиев Къасын и «УIэгъэ хьуа мывэ» («Раненный камень») усэм е Бештокъуэ Хьэбас и «Мывэ лъэхьэнэ» роман-мифым кызырэыхэщым хуэдэу, МахуэлIым ди хэкум и мывэ кьэскIэ псэ яIуту кызырэгъэлыагъуэрщ:

Мывэхэр и куэдщ сэ си кьурш лъахэм.

Мывэхэм куэдыщэ я фэм докI,

Зым и гъащIэр щехьыр псыхьуэ дахэм...

Зым и щыфэм пшэхэр щызэблэкI [Махолов 2008: 629].

УсакIуэм кызырелъытэмкIэ, мывэхэри хэкупсэу псыхьащ, абыхэми, цIыхум хуэдэу, я гъащIэр хэкум щхьэузыхь хуащI икIи абыхэм я образыр лъэпкъым и джакIуэу усэм кыыхощыж:

Джэрпэдджэыр нэхь щIэзыгъэхуабжьэ

А мывэжхэм щхьэщэ яхузощI. –

Я кьурш лъахэр къагъэушын папщIэ

Ахэм зыщадзыжу бгым кыысфIощI [Махолов 2008: 629].

МахуэлIым и философиие гупсысэхэр кууш, и усэхэм кыыщигъэщI гупсысэхэр укыигъэуIэбжьу гъэщIэгъуэнщ. Ар сытым хуэмыусэми, и IэдакъэщIэкIхэм эстетикэ куур я лъабжьэщ, гъащIэм и IэфIыр я курыкупсщ. Щапхьэу къэтхьынщ «Си хьуэпсапIэхэм щыщ...» усэм и кIэух едзыгъуэр:

Дыгъэм хуэдэу и псэр ину,

Хэлыу хуабэ куэд,

СыщIохьуэпсыр зэгуэр стхыну

ГъащIэм и сурэт [Махолов 2008: 629].

МахуэлI Н. и усыгъэм щIыуэпсым и теплъэ земыфэгъуи, цIыхупсэм игъэв гурыщIэ земылIэужьыгъуи куэдрэ кыыхощ. УсакIуэм и псэ къабзагъымрэ щIыуэпсым и дахагъымрэ щызэпэдджэжу гъэпсахэм ящыщ «МахуэщIэм пезьэу жэщыр кьэзыгъащтэ...», «Дыгъэпс къабзащэм еIубыну...», «Сыту жэщ къабзащэ...», н.

Совет нэужь лъэхьэнэм тхэн щIэзыдзахэм ящыщ *ПицукI Латмир*. И щIалэгъуэ дьдэм кыыдигъэкIа «КъуэкIыпIэ пшэплъ» (1991), «Си гум и IэпапIэ» (1997) усэ тхылъхэм хэкупсэ мотивхэр зыубгъуащэ щымыхьуаами, 2011 гъэм дунейм кыытехьа «Губгъуэ зэрыджэ» сборникым усакIуэм нэхь куууэ кыыщигъэлыгъуащ щалъхуа щIыналъэм и дахагъымрэ, абы хуиIэ фIылыагъуныгъэм и къабзагъымрэ. Абы щыгъуэми усакIуэм лъэпкъым и тхыдэр тегъэщIапIэ щыщIыр мащIэкъым.

Сыт нобэкIэ ПшыукIыр зыгъэпIейтейр, сыт усакIуэпсэр зэрыгъур? Псом япэу ар зыгъэнэщхьей Iуэхугъуэхэм ящыщ щIалэгъуэр пэлэщIэ зэрыхьур, жьыгъэр кызырэыблагъэр:

Йожьэжри, сыкъегъэгугъэ

АфІәкІ кымыхьәнү си лъапсэ,
КъэпщІыхужыну гугъуу,
ЗбгъэдокІри, мэхъужыр къабзэ... [Пшуков 2011: 19].

АрщхьәкІә лыпІә иува усыгъэм жыгъэр къытекІуэркыым, абы иджыри
ІуэхуфІхэр щІым къыщыпоплъэ, къалэн куэд игъэзэщІәнү и пщэ дэлъщ:

Уафэм и лъащІэм пхрыкІ гъэжалъэм
Сильэтыжыну жыІуэщ [Пшуков 2011: 5].

Темэ и лъэныкъуәкІә убгъэдыхьэмэ, ПщыукІым и усыгъэм ущрохьәлІә
щІыуэпсым, лъагъуныгъэм, хэкур фІыуэ лъагъуным теухуа, ахэр псори
щызэхэхуэнэжа усэхэм. Ауэ абы лъагъуныгъэ усэхэр щынэхъыбэщ. Ар и зы
щыхьәтщ усакІуэр зытегузэвыхь щІалэгъуэр иджыри пәІәщІә зэрымыхьуам,
«зэремыжъэжам».

ПщыукІым и лирикә лыхъужьым и лъагъуныгъэр къуэпсыбэщ,
плъыфэбэщ, ауэ нэхъыбэу нэщхьейщ икІи жэуапыншэщ. ФІыуэ илгъэгуам
Іумпэм къищІа гурыщІэм лирическә лыхъужьым бәлыхь куэд ирегъэшэч,
арщхьәкІә ар зэрихъуэжын фІыгъуэ дунейм теткыым:

Сэ гъусэ сщІынукъым нэгъуэщІ.
ЩыхэщәІукІым Іәпкълъәпкъ нэщІыр
Гъусэ хуэхъуар уэрат си жэщым,
Псә тІәкІур, гъужмә, хъунуц гъуэжъ,
Сэ гъусэ сщІынукъым нэгъуэщІ [Пшуков 2011: 9].

УсакІуэм и лъагъуныгъэ лирикэм гъэщІәгъуэнагъыу хэлъыр ар пейзажым
къыгуэхыпІә имыІәу зэрәпхарщ. УсакІуэм и гум щыщІәхэр нэхъыбэрә
къызәриІуатэр дыкъэзухъуреихь дунейм къыхиха образхәмкІәщ, дунейм и
щытыкІәмкІәщ. Лъагъуныгъэ жэуапыншәм щыІущІәкІә, абы и псәм
зыкъыдищІу, дунейми зехъуэж: «уафәр хәпщІыкІыу къолъэхъшәх» [Пшуков
2011: 61], «къуршым тиә гуартә къыицхьәдох, псәм къепыджауэрә фІыцІәу»
[Пшуков 2011: 67], «щІым къосри уэицхыр, налкъуту мәццәж» [Пшуков 2011:
13].

ПщыукІ Латмир и усыгъэр зэрыщыту къапщтәмэ, и бзәр къулейщ,
шэрыуэщ. УсакІуэм Іәзәу къегъәсәбәп бзәм и Іәмал зэхуәмьдэхэр: эпитетхэр,
метафорэхэр, къэгъәпсәуныгъэхэр, и усә сатырхэр псалгъәжхәмрә жыІәгъуэхәмрә
щыпәгъунәгъури мащІәкыым.

Иджырей лъэхьәнэр – ХХ ләщІыгъуэм и 90 гъэхэм къыщегъәжбарә
иужьрей илгъэс тІощІыр къызәщІиубыдәу – къапщтәмэ, шәрджәс усыгъэм
зыужьыныгъәшхуэ игъуэтауэ пхужыІәнукыым, абы хәләжыхь усакІуэ
нэхъыщІәхэм я бжыгъэр зэрымащІә дыдәм къыхәкІыу. Нэхуц Мухьәмәд,
Дыгъужь Къурмән, Бемырзә Мухьәдин сымә дунейм зәрехыжрә, шәрджәс
усыгъэр куәдкІә нэхь фагъуэ хъуащ, абы и зыужьыныгъәри къәбәрдей усыгъэм
хәпщІыкІыу къыкІәрыхуащ. Апхуәдәу щытми, нобәкІә абы телажәу, усә
хьарзынәхәри я Іәдакә къыщІәкІыу, тхыль щхьәхуәуи къыдагъәкІхәу я цІә
къипІуэфынуц усакІуэ нэхъыжхәу Шәрджәс Алий (Хьәбзә), Шорә Хьәсин
(Хьәгъундыкыуей), ГъукІәкбул Даут (ВақІуә-Жылә), Тхьәгъәпсәу Увжыкыуэ
(Хьәгъундыкыуей), Хьәкун Риммә (Хьәбзә), Зәубыд Ахьмәд (Зейкыуэ), Шорә
Ахьмәд (Хьәгъундыкыуей) сымә, нэгъуэщІ зыбжани. Абыхэм я лъәмбым

кѳиуващ усакІуэ щІалэхэу Брат Мурат, Бемырзэ Зураб, Чэнджэщауэ Артур сымэ, нэгъуэщІ зыбжани.

Шэрджэс усыгъэм нобэкІэ нэхъ жыджэру хэлыжьэхьыр *Бемырзэ Зурабщ.* Абы и ІэдакьэщІэкІхэр гьащІэм и лъэныкъуэ куэдым хуэунэтІащ, Іуэхугъуэ зэмылІэужьыгъуэхэр кьызэщІаубыдэ. Абыхэм уащрохьэлІэ гьащІэм и философии куу кьызыпкьрыщхэми, льягъуныгъэ кьабзэм теухуахэми, дыкьэзыухьуреихь дунейм и дахагъэхэр кьызыхэщхэми. Ауэ Зураб и усыгъэм бжьыпэр щызыІыгъыр хэку льягъуныгъэрщ, лъэпкъым и тхыдэми, и нобэми усакІуэр къуэпс быдэкІэ зэрыпыщІар кьызыпкьрыщ гупсысэхэрщ. ЖытІам и шапхьэу кьэбгъэлягъуэ хьунуш «Ди псыхьуэр сыту кІагъуэ, щэху...» усэр. Абы и пэщІэдзэм деж усакІуэм дунейм и дахагъымрэ и льяхэм хуиІэ гухэль кьабзэмрэ зэгъуэхьпІэ имыІэу зэхэхуэнауэ кьыщегъэлягъуэ:

Ди псыхьуэр сыту кІагъуэ, щэху...

Хоплызэр дзэлхэр псыежэхым.

Къохыжри уафэм вагъуэ шэху,

Зы льягъуэ закъуэ кьрешэхыр [Бемурзов 2014: 159].

АдэкІэ усакІуэм кьегъэщІ хэкум и образ лъэщ, абы папщІэкІи шапхьэу кьихьыр езыр шалъхуа, и сабиигъуэр щигъэкІуа щІыпІэрщ – Инжыдж псыхьуэрщ. И хэкум хуиІэ фІылягъуныгъэр Бемырзэм зэІухауэ, мыхьэнэ зэхьэкІаи имыІэу, бзыщІаи хэмылъу, и усэм щегъэляпІэ:

Сыхуейкъым зыкІи сэ жэнэт,

Ахьрэту щыІэм я дахагъэм.

Зы Инжыджыпс Іэбжьыб кьызэт,

Си псыхьуэм сыпызыщІэ уагъуэ [Бемурзов 2014: 159].

Художественнэ кьару лъэщкІэ псыхьащ Бемырзэм и льягъуныгъэ лирикэри. Гухэльым цІыху гьащІэм мыхьэнэуэ щилэр усакІуэм и ІэдакьэщІэкІ куэдым куууэ кьыщыІуэтащ. Абыхэм ящыщ «Жейрысэ» зыфІица усэр:

НапІэхэр зэ кьэбгъэлІыхмэ,

Псалъэм уи Іупэр зэтрихмэ,

ЩІым щІидзэжынщ кІэрэхьуэн [Бемурзов 2016: 90].

Темэхэм уахэплъэрэ, сыт нэхъ кьызэрымыкІуэу Бемырзэ-нэхьыщІэм кьехьуллэр жыпІэмэ, ар урысыбзэкІэ «граждан лирикэ» зыфІащ «къамэ кьихькІэращ». Зураб и усэхэр хэкулІ усэ кьудейкъым, хьулъхугъэ усэщ, и лъэпкъым и гукъеуэхэр, езым и псалъэкІэ жыпІэмэ, «лбынтхуэрыкІуэу» щызыхищІэу. Лъэпкъращ абы зыхужилэр:

Инжыдж псыхьуэм дохьэж хьэжрэту

Хуитыныгъэр ищІауэ псэгъу.

Дыгъужьыдзэу, пшагъуэкІэм хэту

Тхыдэ къупщхьэм инату йогъу [Бемурзов 2016: 87].

Абы адыгэм и гукъеуэхэр кьилуатэ кьудейкъым, пкъырытщ, дэтхэнэ усэми фІыхыхьэу. Адэр, лъэпкъыр, къуажэр, хэкур зищІысыр, цІыхур уафэм кьехуэха мывэ хьурейуэ зэрыщымытыр, езым ипэрэ иужькІэ ит чырэм кьызэрыхэмыкІыфынур, ар узэбакъуэ мыхьун гуэру зэрыщытыр Зураб и ІэдакьэщІэкІ куэдым кьыщыхегъэщ.

Я художественно дуней лъагъукIэки, я хьэткIи япэ итахэм къащхьэщыкIыу, уеблэмэ «лъэхьэнэщIэм и щIэблэкIэ» уеджэ хьуну иужьрей ильэсхэм лъэпкъ лирикэм ныбжьыщIэ зыбжанэ, гуп щхьэхуэу, кыыхыхьащ. Лъэпкъ литературэм и бэуэкIэм кIэлъыплъ щIэныгъэлIхэри кызыэрыгуэкI щIэджыкIакIуэхэри зыщыгуфIыкI а щIэблэм хохьэ Хьэвжокъуэ Людмилэ, КъуэщIысокъуэ Марьянэ, Жамбэч Рабия, Гугъуэт Заремэ, Бэрбэч Аслъэнджэрий, Беслъэней Нинэ, Иуан Аксанэ, Къэзан (Гъыдэ) ФатIимэт, Шорэ Маринэ, Кумыщ Маринэ, нэгъуэщIхэри. Художественно дуней гъунапкъэншэм абыхэм кыщчалыхьуэхэмрэ я къэхутэныгъэхэр зыхуэунэтIымрэ а усакIуэ, прозаик ныбжьыщIэхэм я тхыгъэхэр щызэхуэхьэса тхылъхэм итхэм кыуагъащIэ. Апхуэдэ тхылъ зыбжанэ иужьрей ильэсхэм «Эльбрус» тхылъ тедзапIэм кыщыдэкIащ: «Жызум уэшх» (2005), «КъудамэщIэ» (2009), «Шыхульагъуэм» и вагъуэхэр» (2010). НыбжьыщIэхэм я зэфIэкIыр усэми, проэми кыщагъэлягъуэ. КъыщынэмыщIауи, ищхьэкIэ къедбжэкIа усакIуэ ныбжьыщIэхэм зи IэдакъэщIэкIхэр тхылъ щхьэхуэу кыдэзыгъэкIаи яхэтщ.

Къэбэрдей усакIуэ ныбжьыщIэхэм ящыщу усыгъэм нэхь жыджэру хэлэжьыхьхэм ящыщ *Хьэвжокъуэ Людмилэ*. Абы тхэн пасэ дьдэу щIидзащ, и усэхэр Къэбэрдей-Балкъэрым кыщыдэкI газетхэмрэ журналхэмрэ куэдрэ традзащ, 2011 гъэм «Гухэль нальэ» япэ усэ тхылъыр кыдигъэкIащ.

Людмилэ и усыгъэм мотив куэд щызэхэхуэнащ. Зыужьыныгъэ нэхь зыгъуэтахэм ящыщ лъагъуныгъэ, философии лирикэ лIэужьыгъуэхэр, абы щыгъуэми хэкумрэ лъахэмрэ яхуэгъэзауэ, хэкупсэ мотивхэр ебэкIыу гъэпсауэ усэ куэд усакIуэ пщашэм и Iэдакъэ кыщIэкIащ. «Тхьэм укыхьумэ, си Адыгэ!» зыфIища усэм щызэхэхуэнащ лъэпкъми дыщыпсэу щIынальэми я блэкIар, нобэр, къэкIуэнур. Псом хуэмыдэу усакIуэр нэхь тогузэвыхь къэкIуэну дунейм, щIэблэщIэ къэхур зыщIапIыкIыну хабзэхэр зэрыкIуэдыжым, бзыльхугъэхэм я нэмыс зэрамыIыгъыжым, цIыхухьухэм лыгъэ къазэрылтыкыуэмыкIыжым. Псалъэм папщIэ, а гупсысэхэр щызэгъэуIуащ мы сатырхэм:

Тхыдэжь и мафIэм ноби уес...
Тхьэм укыхьумэ, си Адыгэ!
ЩыпхэмытыжкIэ зекIуэлI ес,
Нэмыс хэлыжу зы нэрыбгэ

УщимыIэжкIэ, дэнэ нэс
Уэ укIуэфыну, уису шыбгым,
УкIуэщIрыкIыу лыгъей мэз,
УщхьэпрыкIыу Жыгъэибгым... [Стихи... 2015: 4].

Апхуэдэ гупсысэ гугъусыгъухэм зэщIаIыгъэуи, усакIуэм усэр лъэпкъыр къэзыхьумэнкIэ зыщыгугъ тхьэлъэIу псалъэхэмкIэ еухыж:

...Сыхьуху гусыс, сыщIогупсыс.
Тхьэм укыхьумэ, си Адыгэ! [Стихи... 2015: 4]

Усыгъэм кыигъэщI гупсысэкIэм куэд щIауэ хабзэ хуэхьуа Iэмалхэм щIэ кыщыхэщым деж е усакIуэр зыгуэркIэ абыхэм бгъэдэкIыну, нэгъуэщI мыхьуми, щIэщыгъуэ гуэр хильхьэну щыхэттым деж, ар ныбжьыщIэм гъуэгу щхьэхуэ кызыэрилтыхьуэм и нэщэнэу жыпIэ хьунуш. Адыгэ усыгъэм куэдрэ

узыщрихьэллэ лүэхугьуэхэм шахуэусэки, кьэлүэтэклэ щлэщыгьуэхэмрэ бзэм и лэмал гьэщлэгьуэнхэр я лыхьуаклүэу гу лыботэ Хьэвжокьуэ Людмилэ. Хэкумрэ адыгэ лъэпкьымрэ я щылэклэ-псэуклэр, тхыдэр, нобэрей гьащлэр кыхьэщү гьэпсащ, ищхьэклэ щызэпкьырттахэм нэмыщлү, абы и адреи усэхэри. Апхуэдэхэщ, псалъэм папщлэ, «Адыгэ пшынэ», «Мухьэжырым и нэпс» жыхуилэхэр, нэгьуэщл зыбжани.

Хьэвжокьуэ Л. и усыгьэм зыужьыныгьэ ин щызыгьуэтахэм ящыщ пейзаж лирикэри. Абы и усыгьэм бжыхьэр щытепщэщ, гьэм и хьугьуэу ялытэ бжыхьэмрэ псэм и хьугьуэ льягьуныгьэ кьабзэмрэ щызэщлэлъщ. А псоми кьадэклүэу, «Адыгэ фащэ щыстлэгьауэ...» усэм лъэпкь зэхэщлык льягэклэ псыхьа эстетикэ куу кыпкьрощ:

Адыгэ фащэ щыстлэгьауэ,
Нэхушым щэхуу сыхыхьауэ,
Уэшх шылэхьар кьызэпхьухауэ,
Жьым тхэмплэ гьуэжь кьызипхьыхауэ,
Пшынауэ-уафэр кьэльэхьшауэ,
Кьэфаклүэ-жыгхэр кьыдашауэ,
Сыхуашэжауэ бжыхьэ-щауэм
Сопщлыхь, сымыщлэу сэ нэху шауэ [Хавжокова 2017: 151].

Жамбэч Рабия усыгьэи прозэ тхыгьэи и лэдакьэ кьыщлөкл, ауэ ахэр литературэ кьэхутэныгьэм и шыбзэм щыщлэбгьэкклэ налүэ кьохьу абы и творчествэм прозэ гупсысэклэр зэрыщытепщэр. Апхуэдэу щытми, Рабия и усыгьэм поэзиэ льягэм и шапхьэу образ гьэщлэгьуэнхэм ущрохьэллэ. Псалъэм папщлэ, «Кьитлэсхьэ си гьащлэ хьыринэм...» усэм деж усаклүэм гухэлъым и кууагьымрэ кьабзагьымрэ телъыджэу кьыщелуатэ:

Кьитлэсхьэ си гьащлэ хьыринэм,
Дешлэнкьэ мо мазэм нэсыху.
Дыщлэплэу дыгьэми и нэм,
Зыдгьафлэу дисынщ дрикьуху [Жамбекова 2010: 18].

Усэхэм нэмыщл, Жамбэч Р. и усыгьэм ущрохьэллэ философиэ гупсысэхэмклэ кьулейуэ гьэпса едзыгьуэ шэрыуэхэм. Абыхэм нэхьыбэрэ льябжьэ яхуэхьур лирикэ лыхьужьым и гухэлъ жэуапыншэрщ, гьащлэм щимыгьэувыфа насыпырщ. Абы щыгьуэми апхуэдэ едзыгьуэхэм кьызэрыклүэ кьэлүэтэки, гушылэ шаби шахэпльагьуэ щылэщ: «*Тумыгьэхьэ сабэ льягьуныгьэм, / Бжыщлэкли нлүэткли пхуимыгьэклыжын. / Кьыпхуихьынклэ хьунуш зы мыгьуагьэ – / Пфлэхэпклэници, укьыгьэсыжынш*» [Жамбекова 2012: 15]. Языныкьуэхэм деж, усаклүэм бзэр лэзэу зэригьэлэклүэлъяклүэм и щыхьэту, образ кьэгьэщлэнымрэ псалъэрыджэгумрэ зэхэшыпсыхьауэ кьызэдоклүэ. Ар щыналуэщ, кьапщтэмэ, мы едзыгьуэм:

Узмыльагьуми, ущыслъагьукли
Флэщэу узольагьу.
Сыпльагьу мыхьуу, сумыльагьуми,
Зызумыгьэлягьу [Жамбекова 2012: 15].

Мыбдежым «лягьун» глаголым и фащэ зэхуэмыдэхэр, и мыхьэнэ зэпэщлэуэхэр зэридзылэклэрэ усаклүэм ритмикэ шэщлэ кьегьэщл, композицэ

гьэщлэгьуэн еухуэ, абы щыгьуэми, нэхьыщхьэраши, усэм и купщлэри лэщлэхуркьым.

Усыгьэм кьыгьэщл гупсысэклэм куэд щлауэ хабзэ хуэхьуа лэмалхэм щлэ кьыщыхэщым деж е усаклуэр зыгуэрклэ абыхэм бгьэдэклыну, нэгьуэщл мыхьуми, щлэщыгьуэ гуэр хильхьэну щыхэтым деж, ар ныбжьыщлэм гьуэгу щхьэхуэ кьызэрилльыхьуэм и нэщэнэу жыплэ хьунуш. Кьызэрыхэдгьэщаци, зэман клуэщлым «игьуэ нэмысу» дэклуэд щлалэгьуэм ди усаклуэ щлалэхэр тепсэлъыхьырейщ, абы кьыхэклыу зэманыр зэрызыхищлэр, кьызэрыщыхьур дэтхэнэми и усыгьэм кьупхьэ щхьэхуэ гуэрым иригьээзэгьэну хушлукьу. Апхуэдэ образу *Кьуэщлысокьуэ Марьянэ* и усэхэм клэщл-клэщлурэ кьыщыхош сыхьэтыр. Ауэ абы и дежклэ зэманыр щлалэгьуэ лэщлэклым и щыхьэт нэщхьейуэ кьамынэу («Дэнэ нэс уцылэ, си ныбжьэзэгьуэ? / Дэнэ кьыщызна щлалэгьуэ дахэр?» [Кочесоков 2009: 14]; «Кьыгьээзэгьынукьым блэклэм, / Алейкли умыльыхьуэ...» [Кочесоков 2009: 13]), и гьащлэм купщлэ кьезыт, щлэщыгьуэ кьыхэзыльхьэ кьару мэхьу:

Кьытезнаши стюлым нэзытхысу усэ,
Зэгуэр кьээзгьуэтыжмэ, естыжынщ клэух.

Гьатхэ дыгьэ, зэклэ усэм уемылусэ, –

Зэсхьуэклынуш лэджэ, гьуэгу м сытетыху [Кочесоков 2009: 15].

Кьэбэрдей усаклуэ ныбжьыщлэхэм я усыгьэр зэщлыгьуу кьапщтэмэ, ищхьэкли кьызэрыхэдгьэщауэ, абы щытепщэр льягьуныгьэ, зэныбжьэзэгьугьэ мотивхэрщ, дунейм и тепльэр кьэгьэльэгьуэнырщ, нэгьуэщлу жыплэмэ пейзаж лирикэрщ. Абы и щхьэусыгьуэри гурылуэгьуэщ: ахэр нэхьыбэу зыхуэусэр езым я ныбжьым кьитласэ, нэхь яфлэгьэщлэгьуэн икли яфлэщлэщыгьуэ темэхэрщ. Хэкум и образыр кьэбгьэщлын папщлэ, абы и тхьдэм куууэ ущыгьуазэу, и кьэклуэнум плейтеигьэу, шынагьэу хэльхэр акьылклэ зэбгьээзэхуэфу щытыпхьэщ. Дэ дызэрепльымклэ, усаклуэ щлалэгьуалэр хэкумрэ льяпкьымрэ ехьэлла гупсысэхэм иджыри ныбжькклэ хуэмыхьэзыру араш.

Гугьуэт Заремэ и усэхэм куэдрэ ущрохьэллэ хэкум и образ уардэм, ар нэхьыбэу кьызэрыгьэльэгьуари абы и тепльэ дахэмклэщ:

Удзхэр губгьуэм щоуфафэ,

Хьэндырабгьуэ тесщ гьэгьам.

Псыежэх, мэзышхуэ, тафэ, –

Машлэ уигу хэзыгьэхьуэн... [Гуготов 2009: 28].

Гугьуэт 3. и усэхэр Кьэбэрдей-Балькьэр республикэм кьыщыдэкл газетхэмрэ журналхэмрэ кьытохуэ, «Кьудамэщлэ» (2009), «Шыхульагьуэм и вагьуэхэр» (2010) сборникхэм хагьэхьащ. 2016 гьэм усаклуэ ныбжьыщлэм и «Хьэуа лубыгьуэ» япэ усэ сборникыр «Эльбрус» тхыль тедзаплэм кьыщыдэклаш.

«Хьэуа лубыгьуэ» тхыльыр Гугьуэт 3. и япэ льябакьуэщ. Абы ихуа усэхэм гьащлэм и плыфэ куэд кьыщызэщлэкьуащ: гухэль кьабзэри, гуапагьэри, гушлэгьури, флыщлэри, губгьэнри, гуфлэгьуэри, нэщхьеягьэри. Усаклуэр сыт хуэдэ мыхьумыщлагьэ иримыхьэллами, дунейм и дахаплэр кьыхельагьуклыф, дэтхэнэ льяпошхьэпоми кьыпеклуэклыфу, езым и гьуэгу еклуж. Псалгьэм папщлэ, зи гугьу тщлыхэр щынэрыльагьуш «Сыгушлылэу

жызылэм» усэм. Образ гьэщлэгъуэнхэмкӀэ абы кышылуэтащ усакӀуэм и псэкупсэ дунейм и шытыкӀэр, гьащлэм гьуазэ щыхуэхъу гупсысэхэр:

Пщэдджыжьыпэм и джийм

Ирегъэх уэсэпс щылы.

СыблэкӀынущ иджы

Сыгущылыу жызылэм.

<...>

СыблэкӀынущ зэгуэр

Сыгущылыу жызылэм.

Хэт хищыкӀрэ зыгуэр

А гу щылылэм ишылэм [Гуготов 2016: 67].

Гугъуэт З. и тхылым и усыгъэр кызыщлэкъуауэ къапщтэми, гурыщлэр шытепщэщ. Абы шыгъуэми лирикэ лӀыхъужьым и льягъуныгъэр зэмылӀэужыгъуэщ, зы пӀэмрэ зы хьэлымрэ иткъым, атӀэ зыхъуэжь-зиужьу къогъуэгурыкӀуэ. Апхуэдэ льягъуныгъэм и льябжьэщ гумащӀагъэр, гуапагъэр, гущлэгъур. Псом хуэмыдэу иужьрейр щынэрылӀагъуш «Гьатхэм зыхуегъафӀэ жыг къудамэм...» усэм. УсакӀуэм гущлэгъу ин хэлыу къегъэлыагъуэ зи къудамэр паупщӀа жыгым кылыбыса гуауэшхуэр:

Мес, къохуэх, кыгуоху къудамэр жыгым,

Щыр кыгъаскӀэу удзым кыыхэуаш,

Ар зи нэгу щӀэкӀ жыгым и гьэгъахэр,

Нэпсым хуэдэу щылылэм тельэлыащ [Гуготов 2016: 3].

Гугъуэт З. и усыгъэм зыэкъуих къудейщ, абы и творческэ гъуэгум и щӀэдзапӀэ дьдэщ. И япэ тхылыри, и ӀэдакъэщӀэкӀ тхыгъэхэм языхэзри зэрыщыхьэтци, ар лъэпкъ литературэм, къапщтэмэ, усыгъэм хэльхьэныгъэ пыухыкӀахэр хуэзыщыфыну гугъэ уэзыгъэщӀ усакӀуэщ.

Ди къэхутэныгъэм кызыеригъэльэгъуащи, къэбэрдей-шэрджэс усакӀуэ ныбжьыщӀэ куэдым я усыгъэм лирикэ гупсысэкӀэр йобэкӀ. Апхуэдэу шытми, абыхэм хэкупсэ мотивхэр шытепщэ усэхэри, философии гупсысэкӀэ псыхьахэри, щыуэпсым и теплэ дахэ кызыыхэщ тхыгъэхэри адыгэбзэ дахэкӀэ яузэдыф. Гурылуэгъуэщ, ищхьэкӀэ дызытепсэлъыхьа Ӏуэхугъуэ псори япэ лъэбакъуэхэм – усакӀуэ нэхъыжьхэм – къагъэна лъэужьу зэрыщытыр. Абы кыыхэкӀыу ныбжьыщӀэхэм (псом хуэмыдэу, 2000 гъэхэм къэбэрдей литературэм кыыхыхьахэм) я ӀэдакъэщӀэкӀэхэм щӀэныгъэ еплъыкӀэ пыухыкӀаӀэ уабгъэдыхьэныр иджыкӀэ пасэщ, апхуэдэу пщыныри шыуагъэщ. Лъэпкъ поэзием и зыужыныгъэм хуэфэщэнухэр, абы зи зэчийкӀэ декӀуфынухэр къэзыгъэльэгъуэнур къэкӀуэну зэманыр аращ, нобэрей ӀуэхукӀэ абы я хэкупсэ лирикэми, я усыгъэр зэрыщыту къапщтэми, нэщэнэ зэдай гуэрхэр кыыхэдгъэкӀыфу аркъудейщ.

ИСТОЧНИКИ И ЛИТЕРАТУРА

Балагов 2008 – Балагов Л. Стихи // Антология кабардинской поэзии. XX век (на кабардинском языке). – Нальчик: «Эль-Фа», 2008. – С. 618-620.

Бемурзов 2014 – Бемурзов З.М. Стихи // Гуащхэмахуэ (на кабардинском языке). – 2014. – № 1. – С. 156-160.

Бемурзов 2016 – Бемурзов З.М. Два цвета одной зимы. – Черкесск: РГБУ «Карачаево-Черкесское республиканское книжное издательство», 2016. – 368 с.

- Гуготов 2009 – *Гуготов З.Х.* Стихи // Молодая ветвь: Стихи и рассказы / М.М. Кочесокова, А.Х. Конукоев, Ж.Х. Ходжаева и др. (на кабардинском языке). – Нальчик: Эльбрус, 2009. – С. 27-34.
- Гуготов 2016 – *Гуготов З.Х.* Глоток воздуха (на кабардинском языке). – Нальчик: Эльбрус, 2016. – 96 с.
- Жамбекова 2010 – *Жамбекова Р.Х.* Стихи. Караван мыслей // Звезды млечного пути (на кабардинском языке). – Нальчик: «Эль-Фа», 2010. – С. 731.
- Жамбекова 2012 – *Жамбекова Р.Х.* Караван мыслей. Стихи // Жылэ (на кабардинском языке). – 2012. – № 1. – С. 14-15.
- Кануков 2008 – *Кануков З.* Стихи // Антология кабардинской поэзии. XX век (на кабардинском языке). – Нальчик: «Эль-Фа», 2008. – С. 622-626.
- Кочесоков 2009 – *Кочесоков М.* Стихи // Молодая ветвь: Стихи и рассказы / М.М. Кочесокова, А.Х. Конукоев, Ж.Х. Ходжаева и др. (на кабардинском языке). – Нальчик: Эльбрус, 2009. – С. 9-16.
- Махолов 2008 – *Махолов Н.* Стихи // Антология кабардинской поэзии. XX век (на кабардинском языке). – Нальчик: «Эль-Фа», 2008. – С. 627-630.
- Пшуков 2011 – *Пшуков Л.Н.* Калина полевая (на кабардинском языке). – Нальчик: ООО «Тетраграф», 2011. – 92 с.
- Стихи... 2015 – Стихи Людмилы Хавжоковой // Газета «Адыгэ псалъэ» (на кабардинском языке). – 2015. – 16 сентябрь. – С. 4.
- Хавжокова 2017 – *Хавжокова Л.* Стихи // Иуашхэмахуэ (на кабардинском языке). – 2017. – № 2. – С. 151-161.

REFERENCES

- BALAGOV L. *Stikhi* [Poems]. IN: *Antologiya kabardinskoi poezii. XX vek (na kabardinskom yazyke)* [Antology of Kabardian poetry. 20th century]. – Nal'chik: «El'-Fa», 2008. – P. 618-620. (In Kabardian)
- BEMURZOV Z.M. *Dva tsveta odnoi zimy* [Two colors of one winter]. – Cherkessk: RGPU «Karachaevo-Cherkesskoe respublikanskoe knizhnoe izdatel'stvo», 2016. – 368 p. (In Russian)
- BEMURZOV Z.M. *Stikhi* [Poems]. IN: *Iuashchkh'emakhue (na kabardinskom yazyke)*. – 2014. – № 1. – P. 156-160. (In Kabardian)
- GUGOTOV Z.Kh. *Glotok vozdukha (na kabardinskom yazyke)* [A breth of air]. – Nal'chik: El'brus, 2016. – 96 p. (In Kabardian)
- GUGOTOV Z.Kh. *Stikhi* [Poems]. IN: *Molodaya vetv': Stikhi i rasskazy* [Young branch: Poems and stories] / Ed. By M.M. Kochesokova, A.Kh. Konukoev, Zh.Kh. Khodzhaeva i dr. (na kabardinskom yazyke). – Nal'chik: El'brus, 2009. – P. 27-34. (In Kabardian)
- KANUKOV Z. *Stikhi* [Poems]. IN: *Antologiya kabardinskoi poezii. XX vek (na kabardinskom yazyke)* [Antology of Kabardian poetry. 20th century]. – Nal'chik: «El'-Fa», 2008. – P. 622-626. (In Kabardian)
- KHAVZHOKOVA L. *Stikhi* [Poems]. IN: *Iuashchkh'emakhue (na kabardinskom yazyke)*. – 2017. – № 2. – P. 151-161. (In Kabardian)
- KOCHESOKOV M. *Stikhi* [Poems]. IN: *Molodaya vetv': Stikhi i rasskazy* [Young branch: Poems and stories] / Ed. By M.M. Kochesokova, A.Kh. Konukoev, Zh.Kh. Khodzhaeva i dr. (na kabardinskom yazyke). – Nal'chik: El'brus, 2009. – P. 9-16. (In Kabardian)
- MAKHOLOV N. *Stikhi* [Poems]. IN: *Antologiya kabardinskoi poezii. XX vek (na kabardinskom yazyke)* [Antology of Kabardian poetry. 20th century]. – Nal'chik: «El'-Fa», 2008. – P. 627-630. (In Kabardian)
- PSHUKOV L.N. *Kalina polevaya (na kabardinskom yazyke)* [Wild quelder-rose]. – Nal'chik: ООО «Тетраграф», 2011. – 92 p. (In Kabardian)
- Stikhi Lyudmily Khavzhokovoi* [Lyudmila Khavzhokova's poems]. IN: *Gazeta «Aдыге псал"е»* (na kabardinskom yazyke). – 2015. – 16 sentyabrya. – P. 4. (In Kabardian)
- ZHAMBEKOVA R.Kh. *Karavan myslei. Stikhi* [Caravan of thoughts. Poems]. IN: *Zhyle* (na kabardinskom yazyke). – 2012. – № 1. – P. 14-15. (In Kabardian)
- ZHAMBEKOVA R.Kh. *Stikhi. Karavan myslei* [Poems. Caravan of thoughts]. IN: *Zvezdy mlechnogo puti (na kabardinskom yazyke)* [Milky Way stars]. – Nal'chik: «El'-Fa», 2010. – P. 731. (In Kabardian)